

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ТЕНДЕНЦІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Гриценко О. А.

Метою статті є аналіз окремих тенденцій вдосконалення кримінального законодавства щодо порушення прав та свобод людини працівником правоохоронного органу, а також визначення якості законопроектних пропозицій у цьому напрямку. Досліджено запропоновані окремі законодавчі зміни до Кримінального кодексу України для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства. Проведено аналіз окремого законопроекту, який направлений на врегулювання кримінально-правових відносин, які виникають з приводу порушення прав та свобод людини і громадянина з боку працівників правоохоронних органів. Визначено, що запропоновані кримінально-правові новели повинні доповнити розділ Кримінального кодексу України про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Автор зазначає, що законодавча ініціатива на перший погляд цілком доречна і покликана вирішити нагальні проблеми, проте конкретний текст пропонованої нової статті 365⁴ КК України, а також пропозиція встановити саме кримінальну відповідальність за такі діяння потребують окремої наукової оцінки. Визначено ряд зауважень загального характеру: щодо назви запропонованої статті; з приводу розташування статті 365⁴ КК України у розділі про відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; застосування у тексті статті замість одного, трьох різних за своїм відображенням словосполучення, які позначають одне ключове поняття даної законодавчої конфігурації; щодо закріплення у примітці до проекту ст. 365⁴ КК України тлумачення істотного порушення прав та свобод людини. Доведено, що положення пропонованої у законопроекті кримінально-правової норми можуть створювати певні ризики для судової та правоохоронної системи держави щодо наслідків її застосування і, відповідно, потребує доопрацювання. Існування пропонованої норми у Кримінальному кодексі України у якості спеціального складу кримінального правопорушення сум-

нівно, оскільки наявних кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за істотне порушення прав та свобод людини в ході здійснення кримінального судочинства, вже достатньо.

Ключові слова: законопроект, кримінальне законодавство, кримінальні правопорушення, професійна діяльність, порушення прав та свобод людини, працівник правоохоронного органу, правосуддя, службова діяльність, тенденції, шкода.

Hrytenko O. A. Violation of human rights and freedoms by a law enforcement officer: analysis of individual trends in criminal legislation

The purpose of the article is to analyze individual trends in the improvement of criminal legislation on the violation of human rights and freedoms by an employee of a law enforcement agency, as well as to determine the quality of draft laws proposed in this direction. Proposed separate legislative amendments to the Criminal Code of Ukraine to improve domestic criminal legislation are investigated. An analysis of a separate draft law aimed at regulating criminal-law relations arising from the violation of the rights and freedoms of a person and a citizen by law enforcement officers was carried out. It has been established that the proposed criminal law amendments should supplement the section of the Criminal Code of Ukraine on criminal liability for criminal offenses in the field of official and professional activities related to the provision of public services. The author notes that the legislative initiative at first glance is quite appropriate and is designed to solve urgent problems, however, the specific text of the proposed new article 365-4 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the proposal to establish criminal liability for such actions, require a separate scientific assessment. A certain number of remarks of a general nature: by the name of the proposed article; regarding the arrangement of article 365-4 of the Criminal Code of Ukraine in the section on liability for criminal offenses in the sphere of official activity and professional activity connected with the provision of public services; the use in the text of the article instead of one or three phrases different in their reflection, denoting one key concept of the given legislative configuration; by fixing in the note

to the project Art. 365-4 of the Criminal Code of Ukraine interpretation of a significant violation of human rights and freedoms. It is proven that the provisions of the criminal law norm proposed in the draft law may create certain risks for the judicial and law enforcement system of the state regarding the consequences of its application and, accordingly, require refinement. The existence of the proposed norm in the Criminal Code of Ukraine as a special component of a criminal offense is doubtful, since the existing criminal law norms, which provide for responsibility for a significant violation of human rights and freedoms in the course of criminal proceedings, are already sufficient.

Key words: draft law, criminal legislation, criminal offenses, professional activity, violation of human rights and freedoms, law enforcement officer, justice, official activity, trends, damage.

Постановка проблеми та її актуальність. Реалізація прав та свобод людини у сучасних державах передбачає взаємодію різноманітних суб'єктів. До них слід віднести і правоохоронні органи, компетенцією яких є забезпечення та захист індивідуальних та колективних прав. В останні роки актуальність теми неправомірних дій працівників правоохоронних органів (свавілля) видається все більш і більш очевидною. Громадські організації дедалі частіше звертають увагу суспільства на проблему поширення вказаного негативного явища, і це знаходить відображення в громадській думці та у засобах масової інформації. Діяльність правоохоронних органів різноманітна, вона торкається багатьох сфер суспільного життя. І в багатьох сферах людям доводиться стикатися з діями правоохоронців, які можна розглядати як неправомірні та які не відповідають духу та букві закону, нормам міжнародного права. Зокрема, важливим аспектом забезпечення прав людини в діяльності Національної поліції України є недопущення проявів насильства та викорінення фактів жорстокого поводження з людьми [3, с. 176]. Окрім зазначеного, слід також вказати й на те, що працівники правоохоронних органів згідно із чинним кримінальним законодавством України можуть виступати не тільки як спеціальні суб'єкти у кримінальних правопорушеннях проти правосуддя, а й як спеціальні суб'єкти у кримінальних правопорушеннях у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема й у ст. 365 Кримінального кодексу України (далі - КК України). А це створює іноді певні складнощі у кваліфікації кримінальних правопорушень та подальшому притягненні до кримінальної відповідальності пра-

цівників правоохоронних органів. Законодавчий орган нашої держави та правозахисні організації відчують потребу у формуванні більш чіткого уявлення про механізми протистояння неправомірним діям правоохоронців, ефективні методи захисту прав людини. Значний стримуючий фактор створюють положення Кримінального кодексу України, однак й вони, на жаль, не є досконалими й мають певні прогалини та колізії. І хоча зазначені проблеми і викликають особливий інтерес з боку держави, зокрема усіх зацікавлених осіб, однак таке реагування (зокрема, пропонування будь-яких змін та доповнень до КК України), як вбачається, не завжди є доцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання злочинності в правоохоронних органах та шляхи протидії їй розглядалися П.П. Андрушком, М.І. Ануфрієвим, О. М. Бандуркою, О.Ф. Бантишевим, О.Ф. Гідою, О.О. Дудоровим, А.Ф. Зелінським, В.Ф. Кириченком, М.Й. Коржанським, Ю.І. Ляпуновим, П.С. Матишевським, М.І. Мельником, С.І. Ніколаюком, О. В. Негоднком, Г.В. Прокоповичем, М.І. Хавронюком, Н.М. Ярмиш та іншими.

Проте ці дослідження не враховували останніх змін вітчизняного кримінального законодавства, пов'язаних з відповідальністю працівників правоохоронних органів. Питанням забезпечення законності під час дотримання прав та свобод людини правоохоронними органами присвячена чимала кількість наукових праць, однак вони не вичерпали актуальності розглядуваної проблеми, дослідники та законодавці продовжують й надалі пошук її вирішення, що свідчить про подальшу актуальність.

Мета статті полягає в аналізі окремих тенденцій вдосконалення кримінального законодавства щодо порушення прав та свобод людини працівником правоохоронного органу, а також визначення якості законопроектних пропозицій у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Реалізація конституційних положень, що проголошують Україну як демократичну, соціальну і правову державу, неможлива без усебічного зміцнення законності й правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян. У системі правоохоронних органів України відбуваються серйозні зміни, вдосконалюється їх структура й оновлюється правова база, покращується система підготовки кадрів, зміцнюється матеріально-технічна база, корегуються стратегія і тактика протидії злочинності. Суспільство і державу цікавить не тільки результат діяльності правоохоронних органів, а й те, як цей резуль-

тат досягається. Вимога боротися за дотримання правопорядку законними методами і засобами залишається особливо важливою, коли в Україні продовжується побудова правової держави і громадянського суспільства [1, с. 92]. І тим більш важливим на сьогодні є дотримання прав і свобод громадян правоохоронними органами, враховуючи те, що країна знаходиться в найскладніших умовах (в умовах воєнного стану).

Проте слід констатувати, що працівники правоохоронних органів, забезпечуючи та захищаючи передбачені Конституцією України права і свободи людини і громадянина, водночас є потенційними порушниками цих прав і свобод, адже наділені повноваженнями застосовувати заходи примусу. У цьому разі досить складне завдання – витримати паритетні стосунки, які б не викликали критики та нарікань.

Вагоме стримування неправомірної поведінки з боку деяких працівників правоохоронних органів здійснюється за допомогою КК України, зокрема відповідних розділів його Особливої частини: XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»; XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя». Багато статей, які включені до зазначених розділів, вже неодноразово піддавалися законодавчим змінам, проте цей процес є майже безупинним і законодавці продовжують пропонувати проекти нових кримінально-правових норм для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства. Спробою врегулювання кримінально-правових відносин, які виникають з приводу порушення прав та свобод людини і громадянина з боку працівників правоохоронних органів, можна визначити і запропоновані зміни до КК України законопроектом № 7657 «Про внесення змін до щодо посилення відповідальності працівників правоохоронних органів» [7]. Запропоновані кримінально-правові новели повинні доповнити розділ КК України про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

У пояснювальній записці автори цього законопроекту зазначають, що стала судова практика, так само, як і практика Європейського Суду з прав людини, вказує на те, що правоохоронні органи держави під час здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях все більше порушують визначену законом правову процедуру, внаслідок чого істотно порушуються права

та свободи громадян-учасників кримінального провадження, гарантовані Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Зокрема, прагнучи за будь-якої ціни довести досудове розслідування кримінального провадження до направлення у суд обвинувального акта, дізнавачі, слідчі, прокурори та оперативні працівники вчиняють процесуальні дії, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; нерідко отримання доказів обвинувачення поєднується з катуваннями, жорстоким чи навіть нелюдським поводженням зі свідками та підозрюваними; порушується право громадян на захист тощо.

З одного боку, виявлення судами під час розгляду справ по суті істотних порушень окремими працівниками правоохоронних органів прав та свобод осіб є підставою для визнання отриманих доказів недопустимими аж до постановлення виправдувальних вироків. Проте з іншого боку, наявні нині серед норм КК України положення не передбачають ніякої відповідальності за істотне порушення правоохоронцями прав та свобод людини. Відтак названа обставина підлягає врегулюванню на законодавчому рівні [6].

Зазначена законодавча ініціатива, на перший погляд, цілком доречна і покликана вирішити нагальні проблеми, проте конкретний текст пропонуваної нової статті 365⁴ КК України, а також пропозиція встановити саме кримінальну відповідальність за такі діяння потребують окремої наукової оцінки.

Відповідно до проекту статті 365⁴ «Істотне порушення працівником правоохоронного органу прав людини і основоположних свобод» автори пропонують визнавати діяння, які підлягають кримінальній відповідальності: бездіяльність працівника правоохоронного органу, який бере участь у кримінальному провадженні, вчинення ним дій або прийняття процесуального рішення, які призвели до істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У примітці до цієї кримінально-правової норми надається уточнення, що під істотним порушенням прав та свобод людини слід розуміти такі діяння: здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; отримання

доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; порушення права особи на захист; отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; порушення права на перехресний допит [7].

З огляду на таку законодавчу конструкцію перш за все виникає ряд зауважень загального характеру. А саме:

1) назва запропонованої статті є занадто широкою, оскільки у ній йдеться про істотне порушення працівником правоохоронного органу неконкретизованого переліку прав людини і основоположних свобод, тобто по суті про весь наявний їх спектр. Хоча у самій нормі окреслено лише сферу, пов'язану із доказами і доказуванням у кримінальному судочинстві;

2) відповідно, якщо кримінально-правова норма за своїм змістом в першу чергу створена для охорони суспільних відносин у сфері правосуддя, то чому вона розташована у розділі про відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Фактично родовий об'єкт запропонованої для кримінального законодавства новели визначено невірно. У доктрині кримінального права класично визначається, що під родовим об'єктом слід вважати об'єкт, який охоплює певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною та економічною сутністю суспільних відносин, які охороняються єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [4, с. 105]. Окремо необхідно відзначити, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти правосуддя є не лише правильне здійснення правосуддя судом, але й нормальна діяльність відповідних суб'єктів, які допомагають роботі системи правосуддя, тобто саме тих, які перераховані у пояснювальній записці авторів до розглядуваного законопроекту: дізнавачі, слідчі, прокурори та оперативні працівники. Правда, не зрозуміло, чому автори законопроекту не включають у цей перелік детективів, які проводять досудове розслідування від Бюро економічної безпеки України та Національного антикорупційного бюро України.

Як відзначає Вороноцов А.В., поняття «правосуддя» у широкому значенні - це діяльність не тільки суду, але й тих органів, які сприяють суду в реалізації завдань і функцій, які покладені на

правосуддя. Відповідно, правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони вважається поняттям більш широким, ніж правосуддя як специфічний вид державної діяльності, яке здійснюється тільки виключно судом, тобто будь-яка діяльність, яка спрямована на виконання завдань і функцій, які стоять перед ним [2, с. 31];

3) у спроектованій кримінально-правовій нормі застосовується замість одного три різні за своїм відображенням словосполучення, які позначають одне ключове поняття даної законодавчої конфігурації, а саме:

- права людини і основоположні свободи;
- права та свобода людини, гарантовані Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- права та свободи людини.

Вбачається, що в даному випадку повинна бути присутньою їх відповідна уніфікація для однозначності розуміння та правильності і точності кваліфікації кримінального правопорушення;

4) закріплене у примітці до проекту ст. 365⁴ КК України тлумачення істотного порушення прав та свобод людини не є оригінальним і буквально відтворює положення ч. 2 ст. 87 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України), де зазначається, що: «Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння:

- 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;
- 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження;
- 3) порушення права особи на захист;
- 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;
- 5) порушення права на перехресний допит».

Поряд із цим ст. 87 КПК України в інших своїх частинах містить ряд безумовних істотних порушень прав і основоположних свобод, наприклад, отримання доказів після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК України, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень. Крім того, вітчизняне кримі-

нальне процесуальне законодавство не обмежує суд визначати в кожному конкретному випадку інші порушення прав та свобод людини істотними, оскільки ця категорія є оціночною [5]. В ст. 365⁴ КК України пропонується ж включити лише частину таких істотних порушень прав і основоположних свобод, і їх перелік не є оцінчним та має вичерпний перелік, на відміну від зазначених норм КПК України.

Висновки. Тобто враховуючи вищевикладені зауваження щодо недосконалості, невинуватності вибірковості та суперечливості положень пропонуваної у законопроекті кримінально-правової норми, слід констатувати, що така новація несе певні ризики для судової та правоохоронної системи держави щодо наслідків її застосування і потребує доопрацювання.

Якщо ж давати конкретну оцінку необхідності існування пропонованої норми у КК України у якості спеціального складу кримінального правопорушення, то тут також виникає сумнів, оскільки, як вбачається, наявних кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за істотне порушення прав та свобод людини в ході здійснення кримінального судочинства, вже достатньо. Передбачені вони, наприклад, у розділах Особливої частини КК України: Розділ II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» (ст. 127 КК); Розділ V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» (ст.ст. 161, 162, 163 КК); Розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (ст.ст. 365, 366, 367, 370 КК); Розділ XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» (ст.ст. 371, 372, 373, 374, 380, 382, 387, 397 КК); інші норми КК України за наявності необхідної сукупності відповідних об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення.

Очевидно, що в даному контексті доцільно говорити про дисциплінарну чи адміністративну відповідальність працівників правоохоронних органів за відповідні порушення, які

не охоплюються наявними кримінально-правовими нормами.

Література

1. Антонов К.В., Антонов Р.К. Окремі проблеми забезпечення прав і свобод громадян в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів в умовах дії нового КПК України. *Вісник АМСУ. Серія «Право»*. 2013. № 2(11). С. 91-97.
2. Воронцов А.В. Актуальні питання визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 30-33.
3. Гула Л.Ф. Заходи щодо запобігання порушення законності та прав і свобод людини працівниками органів внутрішніх справ. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. № 2. С. 173-180.
4. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України (редакція від 01.08.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
6. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності працівників правоохоронних органів: проект Закону України 7657 від 11.08.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1436101>.
7. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності працівників правоохоронних органів: проект Закону України 7657 від 11.08.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40225> (дата звернення: 11.08.2022 р.).

Гриценко О. А.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ